

**Львівський національний
університет імені Івана Франка**

УДК 947.04 (Укр.) "1920–1939"

Кісіль Зоряна Романівна

**СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО
ВОЄННО-ІСТОРИЧНОГО ТОВАРИСТВА
(1920-1939 рр.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії України Українського державного лісотехнічного університету Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

**Кондратюк Володимир
Олександрович**, завідувач
кафедри історії України
Українського державного
лісотехнічного університету

Офіційні опоненти: доктор історичних наук

Голубко Віктор Євстахійович,
професор кафедри історичного краєзнавства
Львівського національного університету
імені Івана Франка;
кандидат історичних наук, доцент

Іващук Сергій Омелянович,
доцент кафедри історії України, науки і техніки
Національного університету “Львівська політехніка”

Провідна установа: Інститут історії України НАН України, відділ історії України
20-30-х років XX ст.

Захист відбудеться 21 травня 2002 р. о 15.00 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.35.051.12 у Львівському національному університеті імені Івана Франка за адресою: 79007, м. Львів-7, вул. Університетська, 1, ауд.337.

З дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка за адресою: 79605, м. Львів, вул. Драгоманова, 5.

Автореферат розісланий 20 квітня 2002

року
Вчений секретар
спеціалізованої
вченої ради кандидат
історичних наук,
доцент

О.М.Сухий

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлено об'єктивною необхідністю узагальнити уроки Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст., насамперед історії Української революції 1917–1920 рр. Осмислення трагічного досвіду державотворення викликає особливий інтерес як у науковців, так і в сучасних урядовців і парламентарів України. Подолати кризові явища, які залишилися від радянського етапу розвитку історичної науки, ідеологічних нашарувань минулого не можливо без широких історіографічних та джерелознавчих досліджень проблем української воєнної історії, військово-історичної науки в еміграції. На жаль, у полі зору дослідників опинилися тільки деякі епізоди діяльності Українського воєнно-історичного товариства, оскільки радянська історіографія цілковито ігнорувала суспільно-політичну думку діаспори. Сучасні вчені обмежуються тільки ствердженням деяких фактів з діяльності Українського воєнно-історичного товариства, що було створене у середовищі інтернованої Армії УНР і діяло протягом 1920–1939 рр. у Польщі.

Науковий доробок цього Товариства – складова історіографії новітньої доби України, без нього не можливо об'єктивно простежити тенденції розвитку української історичної думки, встановити закономірності збагачення історичних знань, поповнити методи історичного пізнання. Уведення в науковий обіг нових історичних та історіографічних досліджень дасть змогу вийти на якісно новий рівень осмислення досвіду та уроків державотворчих процесів, сприятиме нагромадженню знань і утвердженню наукової концепції новітньої історії України.

Дисертацію виконано відповідно до **наукової програми** і планів науково-дослідної роботи з історії та правничої думки в Україні, що розробляє кафедра історії України Українського державного лісотехнічного університету спільно із Львівським інститутом внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України з проблеми “Український національно- визвольний рух у ХХ ст. Західні землі”.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні місця та ролі Українського воєнно-історичного товариства у вивченні Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст., розвитку вітчизняної воєнно-історичної думки, формуванні наукових центрів українського зарубіжжя. Поставлена мета визначає вирішення таких **завдань**:

- дослідити значення та роль Українського воєнно-історичного товариства у вивченні державно-соборного процесу в Україні;
- виявити документальну базу для аналізу суспільно-політичних умов заснування товариства 1920 р. і його реорганізації 1925 р.;
- систематизувати й схарактеризувати основні публікації членів Товариства та його періодичні органи;
- проаналізувати те, наскільки ґрунтовно і об'єктивно наддніпрянська еміграція відтворювала історію УНР на загальному тлі визвольних змагань першої половини ХХ ст.;
- окреслити недостатньо опрацьовані на еміграції спотворені або сфальсифіковані події, явища та процеси, які потребують подальшого наукового дослідження.

Об'єктом дисертаційного дослідження є діяльність Українського військово-історичного товариства у 1920–1939 рр., а **предметом** – організаційні засади роботи УВІТ, структура організації, напрями та зміст наукової та організаційно-видавничої праці Товариства.

Хронологічно робота охоплює 1920-1939 рр. – період діяльності Українського військово-історичного товариства в Другій Речі Посполитій.

Дисертація ґрунтується на **методологічних принципах** історизму та об'єктивності.

Вирішуючи поставлені завдання, дисертантка використала загальнонаукові **методи** історіографічного аналізу, а також порівняльний і проблемно-хронологічний методи досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів дисертації полягає в тому, що авторка вперше комплексно узагальнила науковий доробок Українського військово-історичного товариства, проаналізувала основні тенденції розвитку еміграційної військово-історичної думки першої половини ХХ ст.

Практичне значення отриманих результатів зумовлено з'ясуванням стану дослідження військово-

-історичної думки діаспори, мотивів та особливостей еволюції поглядів дослідників-військовиків на характер державно-соборного процесу в Україні. Результати дослідження можуть бути використані при написанні наукових праць та навчально-методичних посібників з новітньої історії України, розробці спецкурсів з проблем Українських визвольних змагань 1917–1920 рр.

Історичний нарис дисертантки “Українське військово-історичне товариство” включений до “Енциклопедії історії України”, який готується до друку.

Особистий внесок у розробку проблеми полягає в тому, що дисертантка узагальнила науковий доробок української військової еміграції в міжвоєнній Польщі, з'ясувала стан дослідження вузлових проблем новітньої історії України та Центрально-Східної Європи, виокремила теми та аспекти вітчизняної історії, які потребують подальшого наукового узагальнення.

Основні положення та результати дисертаційної роботи були **апробовані** на засіданні кафедри історії України Українського державного лісотехнічного університету та на засіданні Вченої ради Львівського інституту внутрішніх справ при Національній академії внутрішніх справ України, у доповідях на міжнародних наукових конференціях, зокрема – на конференції, присвяченій 80-річчю ЗУНР (Львів, 1999) та конференціях “Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві” (Львів, 2000), “Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи” (Львів, 2001), опубліковані у 5-ти наукових статтях.

Дисертація **складається** зі вступу, п'яти розділів, висновків (с. 1–167), списку використаних джерел і літератури (с. 168–201; 483 позиції), додатків (Статути товариства за 1920 і 1925 рр. – с.202–211).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У *вступі* обґрунтовано актуальність теми, визначено хронологічні межі та об'єкт дослідження, сформульовано основну мету і завдання роботи.

У *першому розділі* – “Історіографія та джерельна база дослідження” – визначено ступінь наукової розробки теми, проаналізовано джерельну базу.

Військово-політична думка еміграції чи не найменш вивчена в українській науці. У полі зору радянської історіографії здебільшого знаходилася лише трудова еміграція.

Незважаючи на те, що Українське воєнно-історичне товариство посідає важливе місце в українській історії, проблеми його діяльності залишаються недостатньо вивченими, хоча окремі аспекти його історії фрагментарно представлені в літературі мемуарного характеру, газетних публікаціях, бібліографічних каталогах.

Проблеми наукової діяльності Товариства лише частково розглядали науковці з діаспори, учасники або очевидці визвольних змагань – Л.Шанковський, С.Наріжний, Л.Биковський¹, польські дослідники українського походження – О.Колянчук, О.Вішка², а також сучасні українські дослідники І.Срібняк, С.Литвин, В.Трощинський³.

Діяльність таборових громадських організацій і товариств відображено у працях польських істориків – З.Карпуся, Р.Потоцького, В.Резмера, Р.Тожецького⁴, які опрацювали матеріали Центрального військового архіву Польщі та воєводських архівів Торуня, Кракова, Гданська, Вроцлава.

Водночас автор дисертації використав роботи вітчизняних дослідників – В.Голубка, Я. Дашкевича, С.Качараби, В.Кондратюка, М.Литвина, С.Макарчука, Ю.Сливки, М.Швагуляка, у яких висвітлено суспільно-політичне життя міжвоєнної Польщі, зокрема західноукраїнських земель.

Отже, висвітлення діяльності УВІТ, на відміну від наявних вже робіт з історії НТШ чи Українського історичного товариства, – серйозна прогалина у розвитку вітчизняної історіографічної думки.

Аналізуючи *джерельну базу*, дисертантка дотримувалася концепції фундатора вітчизняної воєнної історіографії Л.Шанковського, який поділив джерела воєнної історії на дві категорії: першорядні (основні) – закони, розпорядження вищих військових структур, статuti, архівні матеріали військових частин і вищих штабів, плани, накази, звіти, і другорядні – воєнно-теоретичні й концептуальні праці, мемуари, матеріали періодики, хроніки військових частин, довідкові матеріали і, нарешті, дослідження, розвідки, біографи, рецензії тощо. Якщо вторинних джерел, які стосуються діяльності УВІТ у міжвоєнні роки зібрано на еміграції достатньо, то оригінальних першоджерел постійно бракувало не тільки діаспорним, але й сучасним вітчизняним дослідникам.

Авторові вдалося виявити у колишніх спецфондах львівських бібліотек обидва Статути Товариства від 1920 р. (затвердив Військовий міністр УНР В.Сальський) та 1925 р. (прийнятий на перших загальних зборах УВІТ). Використано також найбільшу в Україні археографічну збірку про суспільно-політичне та культурно-освітнє життя наддніпрянської еміграції у Польщі, що знаходиться в Центральному державному архіві вищих органів влади й управління в Києві, основа якої – празька колекція Українського музею

визвольних змагань і Українського історичного кабінету. Це, насамперед, матеріали Головного Управління Генерального штабу Армії УНР (ф. 1077–1078) і документація воєнно-історичного відділу, воєнно-історичної управи, воєнно-історичного музею-архіву. Ці документи свідчать, що засноване 1920 р. Товариство, усупереч усталеним твердженням, не припиняло своєї діяльності упродовж наступних п'яти років.

Виявлено й документи, які стосуються розгортання воєнно-історичної роботи в українському війську в добу Центральної Ради і Гетьманату, а також у таборах інтернованих армії УНР у Польщі (Тухоля, Пикуличі, Вадовиці, Щипйорно, Каліш, Стшалків, Александрів Куявський та ін.).

Архів Товариства в 30-і роки був зосереджений у Головному архіві-музеї у Варшаві та Музеї визвольної боротьби України у Празі. Однак під час наступу радянського війська у 1945 р. варшавська частина архіву без сліду зникла. М.Садовському вдалося вивезти незначну частину документів до Канади, де їх було передано Українському воєнно-історичному інституту в Торонто (згодом Українській Вільній Академії Наук у Вінніпезі). Празьку колекцію було вивезено до СРСР, і вона опинилася в архівах Києва і Москви.

Шанковський Л. Українська армія в боротьбі за державність. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1958; його ж. Нарис української воєнної історіографії // Український історик. – 1970. – № 4. – С. 67–75; 1971. – №3–4. – С.73–89; 1972. – № 3–4. – С. 55–71; 1973. – № 3–4. – С. 113–126; 1974. –

№1–3. – С.48–64; 1975. – №1–2. – С.45–69; Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. – Київ, 1999; Биковський Л. У службах українській книжці.

–Львів; Нью-Йорк, 1997.

Колянчук О. Українська військова еміграція в Польщі. 1920–1939. – Львів, 2000; Wiszka Emilian. Prasa wojsk Ukrainskiej Republiki Ludowej internowanych w Polsce v latach 1920–1924 // Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Torun, 1997. – S. 309–327.

Срібняк І. Обеззброєна але нескорена. Інтернована Армія УНР у таборах Польщі і Румунії (1921–1924 рр.). – Київ; Філадельфія, 1997; Литвин С. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. – Київ, 2000; Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ, 1994.

Karpus Z. Jessy i internowani rosyjscy i ukraiscy w Polsce w latach 1918–1924. – Torun, 1991.;

?ого ж. Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. – Torun, 1999; Potocki R. Idea restytucji Ukraiskiej Republiki Ludowej (1920–1939). – Lublin, 1999; Tuchola 1914–1923. Obyz jessyw i internowanych / Opr. Z. Karpus, W. Rezmer. – Torun, 1997; Torzecki R. Kwestia ukraiska w Polsce wlatach 1923–1929. – Krakyw, 1989.

Деякі матеріали виявлено у фонді Наукового товариства ім. Т.Шевченка Центрального державного історичного архіву України у Львові, де представлено документи про тісні зв'язки і співпрацю наддніпрянців з працівниками авторитетного галицького науково-історичного центру, який мав досвідчені кадри, бібліотеку і військово-історичний музей, друкарню і книжкову мережу.

Важливим джерелом дисертації стали роботи Головного отамана Армії УНР С.Петлюри – виступи, статті, численні накази і розпорядження, які виявлені в архівах та в деяких виданнях, насамперед у тритомнику “Статті, листи, документи” (Нью-Йорк, 1956, 1979; Київ, 1999).

Широко використано науково-історичні праці діячів Товариства – О.Удовиченка, В.Петрива, М.Стечишина, В.Куща, Б.Монкевича, М.Юнаківа та ін.

У першому розділі також узагальнено матеріали періодичних видань Товариства “За державність” і “Табір”, пресу таборів інтернованої Армії УНР, зокрема газети “Син України”, “Запорожська думка”, “До зброї”, “На руїнах” та ін. (торунський дослідник О.Вішка виявив 164 українські еміграційні періодичні видання, які друкували в міжвоєнній Польщі). Віднайдені у Львівській науковій бібліотеці ім. В.Стефаника НАН України всі одинадцять збірників “За державність” (Каліш; Варшава, 1929–1939) містять численні спогади учасників визвольних змагань і водночас вони є важливим джерелом до історії УВІТ.

Публікації активних учасників збройної боротьби, незважаючи на деяку тенденційність і брак самокритики авторів, містять цінний фактичний матеріал, який сприяє всебічному розумінню перемог і поразок революції. Насамперед виділимо спогади генералів М.Безручка, М.Омелянвича -Павленка, А.Пузицького, М.Галина, О.Удовиченка, полковників Генерального штабу В.Савченка, К.Смовського, Ю.Науменка, Т.Омельченка, В.Чабанівського. Перші бібліографічні узагальнення цих публікацій зробив полковник І.Шендрик у праці “Список джерел до історії української визвольної війни 1914–1921рр.” (1937).

Суттєвим доповненням джерельної бази дисертаційного дослідження стали також спогади політичних опонентів УНР, матеріали польської преси, а також нових археографічних колекцій із Росії, Польщі, Румунії, Болгарії, Франції, Канади, США.

У другому розділі – “Становлення воєнно-історичної роботи в українському війську у 1917 – 1920 рр.” – проаналізовано початок науково-пошукової та архівної справи в українському війську доби Центральної Ради і Української держави. Саме генерал П.Скоропадський був ініціатором створення в липні 1918 р. при Генеральному штабі Воєнно-історичної комісії (голова – М.Головин) і військового архіву (начальник – В.Черемісов). Тоді ж було зібрано значну частину документів, які стосувалися подій на Південно-Західному та Румунському фронтах. За активною участю М.Головина, М.Какуріна і О.Сливинського в українських військових округах налагоджено випуск “Воєнно-наукового журналу армії і флоту України”.

На початку 1919 р. у складі Головного управління Генштабу Армії УНР на чолі з М.Обідним було створено Воєнно-історичний відділ (згодом управа), який і опрацював проект Статуту Українського воєнно-історичного товариства, допоміг упорядкувати “Воєнно-історичний вісник”, облаштував Центральний військовий архів і низку архівів частин, заопікувався військовими цвинтарями. Було зроблено

спроби повернути в Україну військові археографічні збірки, які опинилися в Австрії, Німеччині, Румунії, Польщі, Франції.

Після інтернування Армії УНР військовий вишкіл, фахова, культурно-освітня, релігійно-виховна, науково-видавнича робота були підпорядковані вимогам нової воєнно-політичної доктрини: головний ворог – більшовицька Росія та маріонетковий радянський уряд України, а союзник – Польща. Основною концепцією Державного центру УНР стала робота по збереженню боєздатної армії для майбутньої боротьби за суверенну Україну.

Улітку 1921 р. у Тарнові – осідку Державного центру УНР облаштовано Військово-історичний музей-архів, у якому зібрано бойові накази й донесення, щоденники боїв, хроніки частин, картосхеми, фотографії, зразки уніформи. Вишкільно-виховну роботу координувала Вища Військова Рада (утв. у лютому 1921 р.) на чолі з генерал-поручником М. Юнаковим, який до світової війни працював професором історії Миколаївської академії Генерального штабу. Йому допомагали високоосвічені командири, члени Ради С.Дельвіг, М.Омелянович-Павленко, В.Сінклер, В.Сальський, О.Удовиченко, Ю.Тютюнник, М.Безручко.

Значний внесок у пошукову роботу і в розвиток національної військової науки зробили військовий факультет при Українському народному університеті (заснований 1921 р. у Ланцуті; видавав “Військовий вісник”) та Академічні курси при Генштабі Армії УНР.

Еміграційний уряд УНР заснував у вересні 1921 р. у Відні Музей-архів визволення України, до координаційного комітету якого увійшли представники Українського військово-історичного товариства, Української Академії наук, Наукового товариства імені Шевченка. Очолив комітет П. Холодний, його заступником призначили М. Кордубу. Однак музей там так і не розгорнув свою діяльність.

В кінці 30-х років ХХ ст. налагоджується співпраця уряду УНР в екзилі з ветеранами Української Галицької Армії, львівським видавництвом “Червона калина” та громадськими організаціями, насамперед Товариством колишніх вояків Армії УНР, Товариством опіки надвоєнними могилами.

У третьому розділі – “Організаційні етапи діяльності Українського воєнно-історичного товариства” – показано суспільно-політичну та наукову значимість заснування товариства, розбудову його філій та видавничих структур. Насамперед проаналізовано погляди Головного отамана Армії УНР щодо концептуальних засад формування української військово-історичної думки в еміграції. С.Петлюра глибоко усвідомлював, що, зазнавши перманентної поразки у визвольних змаганнях 1917–1921 рр., керівники української революції змушені обмежити свої завдання і зосередитися на проблемі збереження національно-державного духу народу та його збройних сил. Ще одним концептуальним положенням епістолярної спадщини С.Петлюри було прагнення до визнання військово-політичної еміграції, екзильного уряду та армії невід’ємними частками нації, що прагнула державного самовираження і соборності.

С.Петлюра слушно зауважував, що українська воєнна історіографія реально почала існувати на початку 1920-х рр., бо внаслідок тривалої бездержавності українців історики Російської імперії не вважали Україну гідним об’єктом дослідження. “Для українських дослідників, – наголошував він,

– одкриваються широкі перспективи і майже незорані можливості, бо українська історіографія мало цікавилася спеціально воєнними моментами минулого життя нашого народу, побіжно тільки торкаючись їх. Тим часом, знання спеціальної воєнної історії нашого краю є не тільки потрібним, а й обов'язковим для українських військових кіл". Отже, позитивно оцінюючи перші розвідки літопису Визвольних змагань 1917–1921 рр. генералів М.Капустянського, О.Удовиченка, М. Безручка, Симон Петлюра наголошував, що українська воєнна історіографія зарубіжжя повинна не тільки обмежуватися новітньою тематикою, а й мати "значно ширшу програму і ... включати в себе взагалі історію України з військового погляду", для усвідомлення й урахування набутого досвіду "у новітніх змаганнях за здобуття державности". Головний отаман Армії УНР заохочував досліджувати події XVII-XVIII ст., устрій козацького війська. Він стверджував, що українська воєнна історіографія – складова світової історичної думки, чий досягнення необхідно постійно освоювати, а досліджуючи всесвітню історію, зокрема Першої світової війни, треба діяти відповідно до "інтересів української військової справи".

С.Петлюра особливо наголошував на необхідності працювати в закордонних архівах і бібліотеках та наводив у приклад історика І.Борщака, який в архівах Франції знайшов цінні матеріали про діяльність гетьманів Б.Хмельницького і П.Орлика. Водночас він застерігав також мемуаристів не претендувати на повчальні монографії, "об'єктивні поради", як це поспіхом зробили В.Винниченко, П.Христюк, М.Капустянський. С.Петлюра вважав, що відродження України як держави можливе "тільки через Київ, а не Львів" і тому наддніпрянський провід був змушений 1920 р. поступитися полякам, які пропонували чи не останній шанс на продовження антибільшовицької боротьби.

Важливі проблеми воєнної історії та її науково-методологічні засади викладено у працях "Сучасна українська еміграція і її завдання" (1923), "Табор (Чергові проблеми військового будівництва в українській військовій літературі)" (1923), а також у наказах Головного отамана та в епістолярії, частину яких ще не опубліковано.

Під час львівської операції польсько-радянської війни, 5 серпня 1920 р., Військовий міністр УНР В.Сальський затвердив "Статут Українського військово-історичного товариства", у якому було наголошено, що Товариство "має на меті досліджувати рідну історію і, особливо, її галузь – військову історію, а для цього збирає найрізноманітніші військово-історичні матеріали, що торкаються як минулих часів, так і сучасної боротьби за визволення України". На жаль, через ситуацію на фронті, згодом інтернування армії в таборах, розкиданих по всій Польщі, через обмеження свободи пересування інтернованих – фундатори установчих загальних зборів не мали змоги вчасно обрати Управу. Це й дало підставу українським і зарубіжним дослідникам С. Наріжному, О.Колянчуку, М.Павленкові, В.Трощинському, Р.Потоцькому, по суті, викреслити перші п'ять років із літопису Товариства, із чим не погоджується дисертант.

Документи, виявлені в Центральному державному архіві вищих органів влади України, свідчать: відразу після інтернування Армії УНР восени 1920 р. ініціативна група на чолі з генералом В.Петрівим перебрала функції керівного

наукового органу, розгорнувши діяльність від імені об'єднання українських військових істориків. Було створено умови для функціонування української воєнно-історичної науки, закладено матеріальну базу для спеціалізованого видавництва “Чорномор” у Каліші, а головне – зібрано колектив фахівців – здебільшого вищого командного складу (М.Капустянський, В.Куц, П.Шандрук, В.Савченко, В.Прохода, А.Пузицький), який цілеспрямовано інтегрував українську національну ідею у повоєнну європейську суспільно-політичну думку.

Другий період (1925–1929) діяльності Товариства започаткували Загальні збори у Каліші в січні 1925 р. на яких було проголошено створення Українського воєнно-історичного товариства (у назві замінено компонент “військово -” на “воєнно-”) й обрано Президію на чолі з А.Вовком. 1926 р. польська адміністрація легалізувала Товариство. Засновано новий друкований орган – збірник “За державність”. У “Таборі” упродовж 1925–1929 рр. опубліковано праці “За визволення (нарис історії Армії УНР)” В.Куца, “Піонери українського війська” Б.Монкевича, “З історії формування II Січового Запорізького корпусу” Б.Пулковського, “Записки до історії Сірих, або “сірожупанників” В.Проходи, “Спогади з часів гетьмана Павла Скоропадського на Україні і повстання народу українського проти влади гетьмана та німців-окупантів” П.Єрошевича, “Замітки до історії 3-го пішого полку” О.Шпілінського, “Штурм Арсеналу” А.Маруценка-Богданівського. Число третє журналу “Табір” (1927) цілком присвячено Головному Отаманові Симону Петлюрі, де опубліковано низку спогадів військовиків. Із 1927 р. часопис видавався у столичній Варшаві, що поліщило зв'язки редколегії з авторами, особливо з зарубіжжя.

Чимало розвідок і досліджень членів Товариства опубліковано в інших державах, зокрема у Франції та США. Найсприятливіші умови для друку наддніпрянські військовики мали у Львові, насамперед у спеціалізованому видавництві Івана Тиктора “Червона калина”, де вийшли книги В.Петрива “Спомин з часів української революції 1917–1921 рр.” (Частина 1-4, 1927–1931), М.Омеляновича-Павленка “Спомини” (1930) та десятки ін.

Ще один напрям праці УВІТ – впорядкування меморіальних цвинтарів у Щипйорно під Калішем, в Александрові Куявському, Кракові, Вадовицях, Любліні, Варшаві (Воля), Пикуличах під Перемишлем та ін. (нині більшість із них потребують опіки з боку державних органів України).

Третій етап діяльності Товариства (1929–1939) започаткували другі Загальні збори, а завершив вибух Другої світової війни. Головним надбанням Товариства цього періоду дисертант вважає регулярний вихід друкованого органу – збірника “За державність”, чиїм відповідальним редактором став М.Садовський (1938 р., після смерті В.Змієнка він очолив і Товариство).

Наддніпрянці також постійно друкували свої дослідження у Львові – у видавництві “Червона калина”, “Літературно-науковому віснику” НТШ. Налагоджено співпрацю з Товариством колишніх вояків Армії УНР (засн. 1927 р. у Франції, видавало журнал – “Військова справа” і газету “Вояк”), з Українською бібліотекою ім.С.Петлюри в Парижі (її співзасновником, а згодом і головою Ради був О.Удовиченко), Українським науковим інститутом у Варшаві, Воєнно-історичним бюро Польщі.

Громадсько-політичну діяльність товариства координував Український Центральний Комітет у Другій Речі Посполитій, в якому були військовики В.Сальський, М.Безручко, В.Сінклер.

Четвертий розділ – “Основні напрямки розвитку української воєнно-історичної думки в діяльності УВІГ” – розкриває найважливішу проблематику досліджень членів Товариства: процес українізації частин російської армії та формування перших полків української армії (В.Євтимович П.Проценко, В.Кедровський, В.Прохода, В.Савченко, Ю.Науменко)⁵, перша українсько-більшовицька війна 1917–1918 рр. (В.Петрів, О.Удовиченко, М.Омелянович-Павленко, А. Гончаренко) друга українсько-більшовицька війна (О.Удовиченко, П.Єрошевич, В.Савченко, О. Наддніпрянські автори особливо часто згадували польсько-українські угоди 1920 р. й при цьому традиційно аргументували дії С.Петлюри: тільки після того, як соборницький фронт фактично перестав існувати, утворився ґрунт для непростого рішення – укладання союзу з Польщею коштом Галичини і Волині. З цим висновком, зрозуміло, можна лише частково погодитися.

До видавничої діяльності залучалися й духовенство Армії УНР. Під проводом о.П. Пащевського у січні 1922 р. відбулися збори представників Братства св. Покрови з інтернованих частин за участю капеланів, слухачів Пастирських курсів і командування. Вони обговорили завдання і напрямки розвитку релігійно-освітнього життя скитальців, утворили Головну Раду Братства св.Покрови на чолі з П.Пащевським, при якій засновано видавничий відділ. Невдовзі було влаштовано взірцеву таборову церкву, поновлено видання “Релігійно-наукового вісника”. Релігійне видавництво “До світла” налагодило випуск духовної і філософської літератури.

Євтимович В. Військо йде. Уривки із спогадів про березень 1917 р. у Києві. – Львів, 1937; Проценко П. Українізація на Північному фронті російської армії // За державність. – Варшава, 1936 . – 36.6. – С.229–233; Кедровський В. Початки національного війська // Збірник пам’яті Симона Петлюри. – Прага, 1930. – С.216–220; Савченко В. Спогади про український рух у XII-й російській армії в 1917 році // За державність. – Каліш, 1929. – 36.1. – С.48–61; його ж. Український рух у IX- ій російській армії // За державність. – Варшава, 1938. – 36.8. – С.81–84; Прохода В. Вождь і його військо // Збірник пам’яті Симона Петлюри. – С.109–148; Науменко Юрій. На переломі (Причинки до історії українізації в бувшій російській армії) // За державність. – Варшава, 1935. – 36 .5. – С.186–196.

Значну цінність для дослідників мають перші детальні воєнно-історичні праці про бойові дії Карпатської Січі у захисті незалежної Карпатської України у березні 1939 р., а саме “Карпатська Січ” Степана Росохи і “Бої 14-15 березня 1939 року на Карпатській Україні” генерала Сергія Єфремова. Колишній голова Карпатської Січі і член проводу Української Національної Оборони С.Росоха у праці, присвяченій 25-річчю вказаних подій подав загальний огляд ситуації напередодні і в період збройної боротьби закарпатських українців за незалежність проти мадярських і чеських військ та польських диверсантів. Автор залучив до праці повідомлення тогочасної преси різних європейських країн. Детальніше відтворив цю історичну подію тодішній командант Національної Оборони С.Єфремов, активний учасник української революції 1917–1921 рр., командир полку гайдамаків. При розгляді бойових дій автор подав стратегічну ситуацію, співвідношення сил, плани командування і хід бойових дій надзвичайно фахово і виразно. Тепло згадував президента Августина Волошина, який загинув у застінках сумнозвісної Бутирської тюрми НКВД 1945 р., відданих українській справі старшин і стрільців ввірених йому Збройних сил республіки. Автор доповнює мемуарну працю документами, численними уривками з повідомлень європейської преси, які свідчили про те, що доля Карпатської України, її нехай нетривала боротьба за державність були в центрі уваги суспільства Європи. Чимало з них відзначали героїзм і мужність українських вояків у боях із набагато переважаючими силами противника. Автор слушно зауважував: “Організація Народньої Оборони Карпатська Січ” та “Національна Оборона Карпатської України” перестали існувати, але ідея власної збройної сили жиє доти, доки буде існувати українська нація”.

На жаль, у більшості тогочасних монографій та газетно-журнальних статтях відсутні археографічні легенди, бракує фахово виконаних картосхем і бібліографічних оглядів.

Опубліковано також низку праць воєнно-теоретичного характеру з використанням вітчизняного військово-історичного досвіду (М.Капустянський, О.Шпільнський, В.Куш, В.Савченко, К.Смовський, П.Шандрук, Ю.Науменко).

Дисертант зробив спробу порівняти доробок наддніпрянської та галицької військової еміграції (у Чехословаччині), визначив тематику і ступінь розробки деяких епізодів Українських визвольних змагань першої половини ХХ ст.

У п'ятому розділі – “Збірник Товариства “За державність” – літопис Української національно-демократичної революції” – дисертант аналізує тематику та ступінь об'єктивності публікацій головного видання товариства про Українські визвольні змагання першої чверті ХХ ст..

Збірники виходили в такій послідовності: перші чотири – у Каліші 1929–1934 рр.; п'ятий вийшов 1935 р. у Варшаві і Львові, а шостий-дев'ятий – у 1936–1938 рр. у Варшаві. Десятий збірник (видруковано у Львові) був знищений радянськими органами восени 1939 р. Книжки (обсяг близько 10 друк. арк., 200–240 стор.) фахово оформляв художник П.Холодний.

Заслуговує уваги аналіз тематики всіх дев'яти збірників: військово-козацької доби – 9 статей; українізація військових частин російської армії, формування українського війська 1917 р. – 9; формування вищих структур Збройних сил України – 3; загальна історія Армії УНР – 9; окремі бойові дії Армії УНР – 17; бойовий шлях окремих військових частин – 17; повстансько-

партизанський рух на Наддніпрянщині – 7; інтернування Армії УНР у Польщі та Румунії – 3; роди зброї, служби Армії УНР і Флоту; військові діячі – 3; бібліографія, рецензії та огляди військово- історичної літератури – 10 позицій.

Статистичний аналіз свідчить, що основну частину публікацій (77 або 80,2 %) присвячено Українській національно-демократичній революції 1917–1920 рр., особливо діяльності Армії УНР. Щоправда, бракувало матеріалів про ЗУНР, українсько-польську війну 1918–1919 рр.; недостатньо проаналізовано проблеми, які виникали в керівництва Збройними силами УНР при розгортанні широкомасштабної операції об'єднаних українських армій за визволення Правобережжя і Києва влітку 1919 р.; нерівномірно представлено характеристику родів зброї – немає жодної статті про бойову діяльність авіації, тільки одну присвячено артилерії. Зрештою, ці недоліки було частково усунено пізніше: з'явилися праці відомих воєначальників – артилеристів Р.Дашкевича і О. Алмазова, летуна В.Павленка.

Уважаємо, що збірник Українського воєнно-історичного товариства “За державність” був найбільш фаховим воєнно-історичним виданням української військової еміграції. Не позбавлений деяких недоліків, він зробив багато для розвитку української історіографії новітньої доби, сприяв тому, що широкий загал читачів зацікавився уроками вітчизняної воєнної історії. І досі залишається цінним джерелом для дослідження національно-демократичної революції 1917–1920рр. і державно-соборного процесу в Україні першої половини ХХ ст.

Висновки:

Українське воєнно-історичне товариство упродовж майже двох десятиріч згуртувала кількасот непересічних дослідників-військовиків, які у складних умовах еміграції створили загалом цільну й об'єктивну історіографію боротьби українців за державність і соборність упершій половині ХХ ст.

Проаналізувавши науковий доробок членів УВІТ, авторка резюмує причини поразки Визвольних змагань 1917 – 1920 рр.: недостатня консолідація державно-патріотичних сил, не виробленість національної ідеології, селянський характер української нації та її слабка присутність у містах, поділ України на підросійську та австрійську частини змушували державне керівництво до вибору між заходом і сходом, між парламентською демократією і демократією революційною; остаточний результат визначила політика країн Антанти і Паризької мирної конференції, які не побачили на новій європейській карті місця для незалежної УНР, що намагалася протистояти більшовицькій експансії на захід.

Завдяки діяльності Товариства українську військово-історичну науку було гідно репрезентовано у світі. Підкреслено також необхідність подальших узагальнень української військово-політичної думки еміграції ХХ ст. (Польща, Німеччина, Франція, Великобританія, США, Канада), аналізу наукового доробку чільних діячів Українського воєнно-історичного товариства: М.Омеляновича-Павленка, М.Садовського, В.Куца, П.Шандрука та ін.

Потребує історіографічних узагальнень діяльність Українського воєнно-історичного інституту, який створили 1947 р. в Німеччині (1950 р. переніс осідок до Канади) недавні активісти товариства М.Садовський, М.Стечишин, В.Филонович та ін. Саме цей інститут видав (замість утраченого у Львові 1939 р.) десятий збірник “За державність” (1964 р.), а згодом одинадцятий номер (1965 р.). Публікації післявоєнних збірників “За державність” відзначалися фаховим науковим і літературним рівнем, виваженими висновками.

Спеціальної комплексної роботи вимагає також діяльність Українського Центрального Комітету, що намагався координувати Українське суспільно-політичне та науково-культурне життя в міжвоєнній Польщі.

Конкретно-історичний матеріал дослідження ще раз переконливо довів: військово-політична еміграція 1920-1939 рр. була, з одного боку, частиною розшматованої української нації, складовою етнополітичного процесу України, а з другого – компонентом історії країни вимушеного поселення – Другої Речі Посполитої, у соціально - економічний і політичний розвиток якої козаки, старшини і генералітет Армії УНР зробили значний внесок.

Основні положення дослідження висвітлені у публікаціях авторки:

1. Внесок наддніпрянських воєнних істориків у історіографію національно-визвольних змагань Галичини (1914–1920) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. Вип.6. – Львів, 2000.– С.36–40.
2. Українське воєнно-історичне товариство (1920 –1939) // Український історичний журнал. –2001– № 2. – С.100–112.
3. Іван Крип’якевич і Українське воєнно-історичне товариство // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України. Вип. 8 – Львів, 2001.– С. 19–24.
4. Діяльність інтернованої Армії УНР у Польщі: історичний акт ненасильства (політико-правова оцінка) //Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильства в суспільстві. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції / Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України. – Львів, 2000.– С.167–171;
5. Проблеми дослідження Українських визвольних змагань першої чверті ХХ ст.(за матеріалами Українського воєнно-історичного товариства) // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи / Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України; Львівська філія Української Академії державного управління при Президентові України.– Львів, 2001.– С.61 –62.

АНОТАЦІЯ

Кісіль Зоряна Романівна. Створення та діяльність Українського воєнно-історичного товариства (1920–1939 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України. ЛНУ імені Івана Франка. – Львів, 2002.

У дисертації узагальнено військово-політичну думку наддніпрянської еміграції в міжвоєнній Польщі. Зокрема досліджено місце та роль Українського воєнно-історичного товариства у вивченні державно-соборного процесу в Україні у першій половині ХХ ст.; виявлено документальну базу для аналізу суспільно-політичних умов заснування Товариства в 1920 р. і його реорганізації 1925 р.; систематизовано і схарактеризовано основні публікації членів Товариства та його періодичних органів “Табір”, “За державність” та ін.; проаналізовано, наскільки наддніпрянська еміграція ґрунтовно і об’єктивно висвітлила історію УНР у 1917–1920 рр.; окреслено недостатньо вивчені на еміграції аспекти, події, явища та процеси, які потребують подальшого історіографічного та археографічного дослідження.

Ключові слова: Українська революція, Українська Народна Республіка, військово-історична наука, військово-політична еміграція, інтернування.

АННОТАЦИЯ

Кисиль Зоряна Романовна. Создание и деятельность Украинского воєнно-исторического общества (1920–1939 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – История Украины. Львовский национальный университет имени Ивана Франко. – Львов, 2002.

Диссертация освещает малоизученную проблему украинской науки – военно-политическую мысль эмиграции первой половины ХХ ст.

Диссертация обобщает малоизученную проблему украинской науки – военно-политическую мысль эмиграции первой половины ХХ ст. В поле зрения советской историографии пребывала лишь так называемая трудовая эмиграция. Фрагментарно изучена проблема и учеными диаспоры, непосредственными участниками Украинской революции 1917–1920 гг. (Л.Шанковский, С. Нарижный, Л.Быковский, М.Садовский), а также современными исследователями Украины (И. Срибняк, С.Литвин, В.Троцинский, В.Голубко) и Польши (А.Колянчук, О.Вишка, З.Карпусь, Р. Потоцкий). Таким образом, деятельность Украинского воєнно-исторического общества, по сравнению с Научным обществом имени Т.Шевченко или Украинским историческим обществом, только начинает изучаться.

Документальной базой исследования являются Уставы 1920 и 1925 гг., печатные органы, эпистолярный, которые послужили основой для анализа общественно-политических условий создания Украинского воєнно-исторического общества в 1920 г. и его конструктивной реорганизации первым общим собранием в 1925 г. Представлены также официальные документы, подтверждающие развертывание содержательной военно-исторической работы в украинском войске в период Центральной Рады и Гетьманата, а также в лагерях

интернированных в Польше (Тухоля, Щипйорно, Калиш, Стшалков, Александров Куявский и др.).

Показана консолидирующая роль Украинского военно-исторического общества в изучении нациособорного процесса в Украине в первой половине XX ст. Раскрыта тематика исследований членов общества: процесс украинизации частей российской армии и создание первых полков украинской армии (В.Евтымович, О.Калюжный, В.Кедровский, В.Прохода и др.), первая украинско-большевистская война (В.Петрив, А.Удовиченко, П.Ерошевич, В.Савченко, А.Вышневский), украинско-польская война 1918–1919 гг. (М.Омелянович-Павленко), Первый и Второй Зимние походы Армии УНР (М.Омелянович-Павленко, И.Мазепа, В.Сальский, Б. Монкевич). Особенно широко представлена деятельность Армии УНР, ее Головного отамана С. Петлюры на территории Польши. Опубликованы также работы военно-теоретического и методико-идеологического характера (М.Капустянский, А.Пузицкий, В.Куш, П.Шандрук, Ю.Науменко). Обобщены как монографические исследования, так и мемуары, статьи, опубликованные в периодических органах общества “Табор”, “За державность”.

Указаны недостаточно освещенные эмиграцией аспекты, явления и процессы (польско- украинский военно-политический диалог, взаимоотношения УНР и ЗУНР, деятельность Государственного центра УНР в эмиграции, повстанческое движение), которые требуют дальнейшего историографического и археографического исследования.

В заключении подчеркнуто, что Украинское военно-историческое общество в течении двух драматических десятилетий объединяло несколько сотен военных исследователей, которые в сложных условиях эмиграции создали цельную историографию борьбы украинцев за национальную государственность и соборность этнических земель в первой половине XX ст., а украинская военно-историческая наука была достойно представлена в мировом сообществе.

Ключевые слова: Украинская революция, Украинская Народная Республика, военно-историческая наука, военно-политическая эмиграция, интегрирование.

ANNOTATION

Kisil Zoryana Romanivna, Formation and Activity of the Ukraine military historical community. (1920–1939). – Manuscript.

The thesis for obtaining the historical sciences candidate degree in specialty 07.00.01.– The History of Ukraine. Lviv Ivan Franko National University. – Lviv, 2001.

The Thesis generalizes the military political thought of over-Dnieper immigration in Poland during the war. In particular, the place and role of the Ukrainian military historical community in the studies of the state unification process in Ukraine in the first half of the XX century was analyzed; the documented basis for analysis of the socio-political conditions of community formation in 1920 and its reorganization in 1925 was revealed; the main grapes of the publication of community members and its periodical organs “Tabor “,

“ Za Derzhavnist “ and others were systemized and characterized; the wideness and objectivity of the over Dnieper immigration separation of the Ukrainian People’s Republic History on the background of the liberation competitions of the whole

Ukrainian people in 1917–1920 was analyzed; not enough studies by immigration aspects, events, phenomena and processes which require further historiographical and archeographical examination were underlined.

Key words: the Ukrainian Revolution, Ukrainian People's Republic, The Ukrainian military historical community, the military - historical thought intensifying.

Підписано до друку 02.04.2002 р. Формат 60x80/16.
Папір офсетний 0,9 умовн. друк. арк. Тираж 100 прим.
Зам. 78.

Різ. Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС
України.

Україна, 79007, м.Львів, вул. Городоцька, 26.